

MONDAT ÉS STRUKTÚRA

BODNÁR FERENC

1. Manapság az a kérdés, hogy lehetséges-e a nyelvi jelenségeket strukturális alapon elemezni, eldöntöttnek látszik, hiszen az utóbbi évtizedben szerte a világon igen nagy számban születtek strukturalista nyelvtanok. A matematikai módszerek alkalmazása a nyelvtudományban divattá vált, a kibernetika vitathatatlanul hatalmas praktikus eredményei és vizsgálati módjainak a nyelvtudományban történő — látszólag — könnyű érvényesítése nyomán a tisztán formális nyelvtani szemlélet hovatovább a kizárólagosság igényével lép föl mind a külföldi, mind a hazai szakirodalomban. Elegendőnek tartom most csupán utalni ezzel kapcsolatban SZÉPE GYÖRGYnek a „Bibliográfiai vázlat a generatív grammatika transzformációs modellje című tárgykörhöz” című, terjedelmét tekintve önmagában is jelentős művére, vagy hazai vonatkozásban ANTAL LÁSZLÓ, FODOR ISTVÁN, FÓNAGY IVÁN, PAPP FERENC és mások jellegzetesen modern, szinkron elemzéseire. A továbbiakban főleg ANTAL LÁSZLÓnak „Vázlatok egy eljövendő magyar mondattanhoz” című cikkére (MNY. LVIII, 443—9) kívánok reflektálni, kitérve természetesen egyéb írásaira is, ugyanakkor néhány megjegyzést fűzök Z. HARRIS „Structural linguistics” című könyvéhez, amelynek negyedik kiadása 1960-ban jelent meg, tehát nyilván korszerűen jellemzi a leíró nyelvészeti szemlélet forrását.

2. Véleményem szerint közhelynek számít az a megállapítás, hogy a tudomány feladata: tárgyának analízise. Az analízis során kiderül — ha jó az elemzés! — minden olyan tulajdonság, mely jellemző a tárgy (tehát pl. a nyelvtudomány tárgya: a nyelvi jelenség) összetevőire, amelyek az általános és a különös dialektikus ellentétén alapuló specifikus egységben alkotják magát a tárgyat. A szak-tárgy önmagával való azonosításán túl azonban az emberi megismerés tágabb horizontja felé is kilátást kell nyitni: az analízist olyan szintézis kell, hogy kövesse, amely egyszerre statikus és dinamikus, hiszen mind a megismerés tárgya, mind maga a megismerés ilyen természetűek. Ha ebből a nézőpontból szemléljük HARRIS említett művének néhány elméleti jellegű megjegyzését, eléggé különös kép tárul elénk.

HARRIS mindenekelőtt tisztázza a leíró nyelvészeti tárgyat és módszerét. A nyelvész az emberi megnyilatkozásból meríti anyagát („... it does not matter if the linguist obtains the data by taking texts, questioning an informant, or recording a conversation”. 1). Az így kapott anyagot aztán rendezni kell, a beszéd jelenségeinek formális megkülönböztető jegyei alapján. Minthogy pedig valóban általános az a vélemény, hogy a formához mindig tartozik tartalom is, a szerző szükségesnek tartja megindokolni a jelentés szempontjának kiküszöbölését: „The procedures given below, however, are merely ways of

arranging the original data; and since they go only by formal distinctions there is no opportunity for uncontrolled interpreting of the data or for forcing of the meaning" (3). Tehát azért nem alkalmazza a leíró nyelvész a jelentés szempontját, mert azok az eljárások, amelyeket a leíró nyelvész alkalmaz, mellőzik a jelentés szempontját... Mindenesetre meglepő indokolás!

A leíró nyelvészet kutatásának célja azon törvényszerűségek feltárása, amelyek a kifejezésben (utterance) a beszéd jelenségeinek (features of speech) egymáshoz való viszonyát jellemzik, a megoszlás (distribution), ill. azon szabadság földerítése, melynek alapján az egyes nyelvi jelek egymás mellett, egymás helyett előfordulhatnak (5). Ezen a ponton HARRIS ismét szükségét érzi (nyilván nem véletlenül!) annak, hogy kitérjen a hagyományos módszer elvetésére. „In order to be consistent . . . , there are here offered procedures even for those steps where linguists traditionally use hit-or-miss or intuitive techniques to arrive at a system which works to a first approximation, but which can with greater difficulty — and greater rigor — be arrived at procedurally" (3). Egy példa: intuitív alapon, találmra elemezzük akkor, ha a jelentés szempontját figyelembe véve különböző fonémáknak tartjuk pl. az angol nyelvben az *l* és az *r* hangokat ebben a két szóban: *life* (élet) és *rife* (általános), amikor is azonos környezetben fordulnak elő, és a környezet összetevői különböző morfé-mákat alkotnak. A szerző szerint így az a nyelvész és az a laikus eleméz, aki a dolog könnyebbik végét hajlandó csak megragadni — hiszen valójában miről van szó? Ha mi (ti, a leíró nyelvészek) tudjuk, hogy a *life* és a *rife* nem pusztán ismétlések (repetitions of each other), akkor nyilvánvaló, hogy van olyan környezet (environment), amelyben az egyik előfordulhat, a másik nem, tehát: „. . . they differ in distribution (and hence in „meaning”) (7). Az a nyelvész tehát, aki úgy véli, hogy valamely szó azért fordul elő, és azért fordulhat elő bizonyos környezetben, mert erre jelentése predesztinálja, ezek szerint — laikus, míg az az igazi nyelvész, aki azt tartja, hogy azért különbözik két szó jelentése, mert megfigyelhető, hogy mindkét szó más és más környezetben fordul elő . . .

A legfigyelemreméltóbb az előzőekből az, hogy a jelentés váratlanul, de nyomtalanul eltűnt. Arra a kérdésre ugyanis, hogy mi valamely szó jelentése, csak „határozatlan magyarázatot” (uncontrolled interpretation) lehet adni — ezért ne adjunk semmilyen. Ezért HARRIS a jelentést önmagában nem is vizsgálja, hiszen akkor ki kellene mondani, hogy pl. a „Ma jó idő van” és a „Ma rossz idő van” megnyilatkozásokban a „jó” és a „rossz” azonos jelentésűek, mert azonos környezetben vannak; itt már azonban meg kell elégednünk annak megállapításával, hogy a két szó *pozíciója* azonos, a jelentés kérdését nem kell firtatni. A jelentés szerepének perifériakussá süllyesztésével persze az a célja, hogy azt a kis különbséget, amely mégis csak megvan a „jó” és a „rossz” között, elhallgassuk a pozicionális azonosság elvének érvényesítése kedvéért, amelyen a leíró nyelvészet módszere alapul.

3. Az előbbieken vázlatos, de általános képet próbáltunk adni a strukturális elemzés módszeréről és tárgyáról. Most nézzük meg néhány olyan vonatkozását, amelyek a kialakuló és többek véleménye szerint kialakítandó magyar strukturalista nyelvtan, közelebbről éppen a mondatban szempontjából fontosnak látszanak.

A leíró nyelvtanok rendszerint fonológiára és morfológiára tagolódnak („. . . every utterance can be completely identified as a complex of phonemic

elements, and every utterance can be completely identified as a complex of morphemic elements"; HARRIS, i. m. 21). Ez a nem lényegtelen körülmény nyilván azért tekinthető általánosnak, mert a fonémák önálló jelentéssel nem rendelkeznek, így formális eljárásokkal könnyen rendszerezhetők, a morfémák esetében pedig szintén lehetséges a behelyettesítő módszer, mert a jelentéstől el lehet tekinteni. Érdemes idézni az utóbbival kapcsolatban ANTAL LÁSZLÓ véleményét: „Ha a morfémaszegmentumokat jelentésük alapján választjuk ki és határoljuk el, akkor nyelvérzékünk alapján dolgozunk... Persze ezzel korántsem akarjuk azt mondani, hogy a jelentés csak a nyelvérzék síkjára tartozik, tehát szubjektív jelenség. A jelentés is objektív, elsődlegesen az is tudatunkon kívül, attól függetlenül létezik. Csakhogy az objektív jelentések nem tükröződnek mindig hűen és egyformán a beszélőkben. Ezért ha a jelentés alapján elemzünk, akkor ki vagyunk téve annak a veszélynek, hogy nem az objektív jelentést tartjuk szem előtt, hanem esetleg valakinek arról alkotott egyéni nézetét. Más szóval nem tudjuk, vagy alig tudjuk eldönteni, hogy mikor jelenti csakugyan azt a morféma, amit mi a jelentésének tartunk, s mikor hisszük csak azt, hogy az a jelentése.” (Nyr. LXXXVI, 197).

Mindenekelőtt egy szembeszökő ellentmondásra szeretnénk reflektálni, amely magából az idézetből is világosan előbukkan. A leíró szemlélet szerint minden emberi megnyilatkozás esetleges, és a megnyilatkozásokból kielemezhető esetlegességek kivétel nélkül valamely általános törvényszerűségnek, ha úgy tetszik, az objektív nyelv társadalmilag érvényes törvényszerűségeinek egyedi megnyilvánulásai. Ilyenformán természetesen nemcsak a megnyilatkozás formális alapon meghatározott szegmentumainak tartalmi (jelentéses), hanem nyilván formális oldala is az objektív nyelv szubjektív tükröződésének tekinthető. Vajon, ha az általában objektív jelentés szubjektív megnyilatkozása nem közelíthető meg objektív kutatási módszerekkel, mi a biztosítéka annak, hogy a formális kategóriák ugyancsak szubjektív megelevenedési formáinak elemzésére rendelkezésünkre álló — bármiféle — módszerek az objektív nyelvi valóság megközelítésére szolgálnak?! A válasz nyilvánvalóan az, hogy semmi, de a formális elemzés megvalósítására vannak módszereink, a jelentés elemzésére nincsenek. Csupán ez a két tény igazolható — legalábbis látszólag! Véleményem szerint azonban valamiféle primitív agnoszticizmusnak adunk teret akkor, ha a módszertani elégtelenség miatt valamely elvileg lehetséges módszer lehető eredményességét jóelőre kétségbevonjuk. Vulgáris példának látszik, de népszerű elmélet cáfolataként megjárja: azért, mert nincs megfelelő eljárásunk annak földérítésére, hogy vajon a mikrokozmosz világában érvényesülnek-e, és hogyan jutnak érvényre az egyébként mindenfajta anyagi létformában megfigyelhető törvényszerűségek, nincs jogunk arra az álláspontra helyezkedni, hogy ott nem érvényesülnek törvényszerűségek, csupán azért, mert a jelenleg rendelkezésünkre álló eljárások mechanikus alkalmazása — az eljárások speciálisan egyoldalú mivolta miatt — a kérdéses összefüggésben megvalósíthatatlan.

Később ANTAL ezt írja: „Továbbá, s ez nem kevésbé lényeges: két szegmentum (mondjuk a *tegnap* nap részének és a *holnap* nap részének) az azonossága végső fokon azt jelenti, hogy jelentésük azonos. Tehát az azonosságukat — végső fokon — úgy bizonyíthatjuk, hogy jelentésük azonosságát kell bizonyítanunk. Mármost az esetben, ha két szegmentum jelentésének azonos-

ságát a jelentés azonosságával bizonyítjuk, akkor ordító logikai hibát követünk el. Mert azzal bizonyítunk, amit bizonyítani akartunk!” (198).

Megnyerő érvelés, de meg kell mondanunk, hogy van benne egy kis „csúsztatás”! A hagyományos módszerekkel dolgozó nyelvészek ugyanis — ez kétségtelen — a két kérdéses morféma szegmentálását a jelentés alapján kísérelték meg, és kísérlik meg ma is mindig. A „csúsztatás” azonban ott és akkor történik meg, ahol és amikor ANTAL a „jelentés”-nek olyasféle értelmezését hagyományozza a nem leíró nyelvész kutatóknak, amellyel valóban a laikusok (laymen) szoktak operálni. Azt tudniillik, hogy a jelentés nem más, mint a szó (hangsor) tartalma, ill. a hangsorhoz járuló fogalom. Kár azonban a hagyományos nyelvészekre minden olyasmit ráfogni, amely nem más, mint elképzelés!! Kétségtelen persze, hogy vannak a hagyományos nyelvészek között olyanok, akik még hagyományosan sem értelmezik helyesen a nyelvi jelenségeket. Ennek ellenére kétségtelen azonban az is, hogy a hagyományos felfogások között jócskán akad olyan is, amely úgy értelmezi a „jelentés”-t, ahogyan az megfelel — ha úgy tetszik — az „objektív” nyelvi valóságnak. (Szándékosan nem idézem a szerzőket, mert könnyen [easily] utána lehet nézni!) Ugyanis a jelentés ezek szerint nem más, mint a szó hangsora (formája) és a fogalom (tartalom) közti dialektikus ellentétben alapuló viszony. Így már könnyebben elhithető, hogy pl. a *holnap* és a *tegnap* nap részének identifikációja esetén mind a külső (formális), mind a belső (tartalmi) szempontok egyaránt figyelembe vétetnek, és nyilván nem lesz most már furcsa, ha úgy véljük, hogy az ilyesfajta elemzés a jelentés alapján lehetséges, sőt, meg is történik . . .

A jelentésnek ANTAL által képviselt szemléletéből következően most már könnyen érthető azon felfogásának hibája is, amelyet a morféma és alternánsainak viszonyával kapcsolatban vall. A probléma indítása a következő: „Azt hallom reggel, hogy *Jó reggelt kívánok*, majd délben azt, hogy *Ma jó az ebéd*, este pedig azt, hogy *Jó későn van már*. Mindhárom megnyilatkozásban szerepel egy *jó* rész. Az a *jó*, amit reggel hallottam, fizikailag nem azonos azzal a *jó*-val, amely délben ütötte meg a fületem. Tehát a három különböző konkrét megnyilatkozásban három különböző *jó* szegmentumot fedezhetünk fel. Éppen úgy, amint mindhárom *jó*-ban van egy konkrét *j* hang, s a reggel elhangzó *j* fizikailag nem azonos a délben elhangzó *j*-vel, de mindhárom a *J* fonéma változata. Hasonlóképpen a három különböző *jó* szegmentum is a *JÓ* morféma képviselője.” (Nyr. LXXXVI, 421). Igen tanulságos megfigyelni ezen elméleti megállapítás fényében a morfémaalternánsok jellemzésére szánt következő meghatározást: „Ugyanazon morféma képviselőinek, tehát egy és ugyanazon morféma alternánsainak azokat a szegmentumokat tekinthetjük, amelyek *a*) csak egymást kizáró helyzetben, tehát eltérő környezetben léphetnek fel, s amelyek *b*) a szűkebb környezet szükségszerű különbségén túl a megnyilatkozások egészével szemben azonos módon viselkednek, azaz távolabbi környezetük lehet azonos.” (425).

E meghatározás kitűnően alkalmazható a következő megnyilatkozások bizonyos szempontból történő tagolásakor: *A kutyá-nak adtam. A kecské-nek adtam*. Itt ugyanis az a kérdés, vajon tekinthető-e az e két megnyilatkozásban előforduló *-nak, -nek* morfémaszegmentum egyazon (pl. *NEK*) morféma alternánsaiként. Ilyen szempontból ez a vizsgálat a leszűrt definícióval együtt jogosnak és eredményesnek látszik, de csak akkor, ha eltérő formátumúak egy bizonyos morféma alternánsai. Nem lehet vitás azonban, hogy az eltérő hang-

alak nem alapvető kritériuma a morfémaalternáns fogalmának! Nem tarthatjuk azonban véletlennek, hogy ANTAL megkerüli pl. a $j\acute{o}_1, j\acute{o}_2, j\acute{o}_3 \dots j\acute{o}_n$ morfémaalternánsok és a $J\acute{O}$ morféma viszonyának kifejtését, ugyanis itt olyan, formálisan azonos, a szűkebb és tágabb környezetet tekintve pozicionálisan szintén azonos nyelvi jelenségekről van szó, amelyek kapcsolatának felfedése csak az általános és a különös összefüggésében képzelhető el. Minthogy viszont bizonyos, hogy sem az általánosnak, sem pedig a különösnek nincsen semmiféle érzékelhetően formális ismérve, csodálkozhatunk-e azon, hogy ANTAL olyan morfémaalternánsokon végzi vizsgálatait, amelyek ugyan lényegük szerint szintén a különös sajátosságai által determináltak az általános morfémaival szemben önmagukban is — de amelyek ezen túl egymáshoz képest formális, pozicionális különbségeket is mutatnak?! Nyilván nem csodálható, hiszen a leíró nyelvészet sajátos módszere mindig és mindenütt formális fogódzókat keres, és csak azokba tud kapaszkodni. Ez ugyan nem elégíti ki a tudományos vizsgálat igényeit, de — és ez itt a lényeg! — az univerzális programvezérlésű fordítógép igényeit már igen! Ennek a számára fontos olyan programot készíteni, amelynek alapján a *kutyá-* formához ki tudja keresni a *-nak* formát, a *kecské-* formához a *-nek* formát — de már pl. a *jó* mindig egyforma, pl. az *-ért* mindig egyforma: különböző környezetekben történő egyedi, konkrét megtestesüléseiket teljesen fölösleges tehát egységes alapformára, a morfémaára visszavezetni.

Lehetséges, hogy a fordítógép szempontjából fontos és szükséges így megszerezni a nyelvi jelenségeket. Nagy hibát követnénk el azonban akkor, ha ezt a praktikus szempontot az objektív nyelv vizsgálatának egyetlen lehetséges és egyetlen helyes alapjává léptetnénk elő! Még inkább kiderül e megállapítás helyessége, ha most rátérünk a leíró mondatban problémakörének néhány kérdésére.

4. Bizonyára ismét nem véletlen, hogy „Vázlatok egy eljövendő magyar mondatához” című cikkében (MNY. LVIII, 443—9) ANTAL LÁSZLÓ először megdönti a hagyományos nyelvtan mondatelemzési módszereit. A megdöntés a következő: „Nézzük a következő mondatot: *Péter nevet*. Az évezredek nyelvtani hagyomány szerint a mondat alánya az, aki, illetőleg ami cselekszik, tesz valamit, vagy akivel történik valami. Tehát — ezek szerint — példamondatunkban *Péter* az alany, mert ő az, aki cselekszik, ő az, aki nevet.” Később: „Példamondataink ezek legyenek: *The boy kicked the football = A fiú megrúgta a labdát*.

The football was kicked by the boy = A labda megrúgott a fiú által.

Mármost nyilvánvaló, hogy mindkét mondat szerint a *boy*, tehát a *fiú* az, aki cselekszik, s ha a mondatnak azt a részét tartanánk alanynak, amely a cselekvőt fejezi ki, akkor mindkét mondatban a *boy* lenne az alany. Abban is egyet kell értenünk (kiemelés tőlem, B. F.), hogy mindkét mondat szerint a *football*, tehát a *labda* az, ami elszenved a cselekvést, amire a cselekvés irányul. Ebből viszont az következne, hogy mindkét mondatban a *football* a tárgy. Mire vezetne mindez?” (I. h. 443.)

Valóban szörnyű volna rá gondolni is, hogy mire vezetne mindez, ha valóban így állna a dolog. De hát nem így áll! Az évezredek nyelvtani hagyomány szerint ugyanis pl. a *Péter nevet* mondatban nem csak azért alany a *Péter*, mert az a cselekvő (tartalmi szempont!), hanem azért is, mert nominatívusz-

ban, alanyesetben áll (formális szempont!), s végül, de nem utolsósorban azért is, mert — arról állítunk valamit (mondjuk: funkcionális szempont!). Idézünk még egy részt ANTAL cikkéből, annak bemutatására, mi mondanivalója van most már a saját leíró módszerének jellemzésére. „Fentebb azt mondtuk, hogy az alany — s az állítmány is, meg a többi mondatrész — pozicionális kategória. Ebből elkerülhetetlenül következik, hogy a mondatnak mindazok a részei, amelyek a mondatok egészével szemben azonos pozíciót foglalnak el, azonos mondatrészek. Hogy értendő ez?

Nyelvünkben rendkívül gyakoriak az olyan mondatok, amelyekben egy főnév és egy ige találkozik össze, áll egymással szemben. Ilyenek: *Péter nevet. A kutya ugat. Az ég beborul.* Stb. Mármost ha a főnevet (a *nomen*-ből) *N*-el, az igét (a *verbum*-ból) *V*-vel jelöljük, akkor az imént idézett mondatokat *NV* mondatoknak nevezhetjük. Az *NV* típusú mondatok *N* tagját hagyományosan alanynak, *V* tagját hagyományosan állítmánynak nevezzük. Nevezhetnénk másnak is, de meg is tarthatjuk az elnevezést, csak arra kell ügyelnünk, hogy a helyes értelemben használjuk őket, tehát mint két pozicionális kategória nevet.” (I. h. 444.)

Ebből az idézetből elsősorban az a figyelemre méltó, hogy a leíró nyelvész a mondatelemzés során pontosan arra az eredményre jut, mint a „hagyományos” nyelvész. Vajon mi e különös jelenség oka? Nyomban feleletet kapunk erre a kérdésre, ha közelebbről szemügyre vesszük ANTAL azon kijelentését, hogy az alanyt és állítmányt végeredményben „nevezhetnénk másnak is.” Ha valóban nevezhetnénk, akkor tulajdonképpen az „alany” és „állítmány” szóknak nincs is jelentésük. Ám próbáljuk ki, s tegyünk helyükbe mást! Vajon mit felelne a leíró nyelvész arra a kérdésre: „Mi a *nyala* és a *nyámtillá* ebben a mondatban: *Péter nevet.*”? Nyilván azt, hogy nem tudom, mert nem értem, 'what is said'. Következtetés: az alany és az állítmány szók sajátos objektív „jelentés”-sel bírnak, amely jelentések szubjektív módon ugyan, de tükröződnek a leíró nyelvész tudatában, ezért tud mondatot elemezni. Nem arról van szó tehát, hogy új módon elemez, hanem arról, hogy a régi módon elemez, de — és ez az új! — a régi elemzést új, szokatlan módon, általánosító jelölésmód segítségével írja le! (Félreértés ne essék: elismerjük, hogy ehhez joga van, de csak úgy, ahogyan RABELAIS híres tréfájában egy szakácskönyvnek is joga volt ezt a címet viselni: „Levesek, színek szerint rendezve.”) Ezt azonban nyíltan meg kell mondani, hasonlóképpen azt is, hogy ilyesmire szükség is van — hiszen a fordítógépbe tartalmakat nem lehet programozni . . .

Ezzel be is fejezzük a reflektálást ANTAL cikkére, befejezésül azonban ki kell térnünk arra, amit a leíró nyelvészet a figyelem homlokterébe akar állítani, és ami — ez vitathatatlan — valóban létező jelenség. Ez pedig a mondat *struktúrája*.

5. Vegyünk egy mondatot. Már ez a követelmény is problémát rejt magában, hiszen könnyű „venni” pl. egy hangot vagy egy szót, mert ezek lényegüket tekintve absztrakciók, könnyen „kivehetők” valamely mondatból. Honnan vegyük ki azonban a mondatot?! Ha igaz az a közhely, hogy a mondat „beszédhelyzetben élő nyelvi jel”, akkor kézenfekvő az ötlet, hogy abból a beszédhelyzetből, valósághelyzetből emeljük ki, amelyben a gondolatközlés funkcióját teljesíti. A mondat nyelvi jelekből áll (hangok, szók, szó szerkezetek), de önmaga nem pusztán e jelekből szerkesztett struktúra, hanem van benne

gondolat, tudattartalomis. A mondat tehát — bizonyos valóság helyzetben! — struktúra és gondolat egysége. A mondatelemzés célja tehát az e két összetevő által alkotott — bizonyos valóság helyzetben mindig specális! — egységnek az analízise. Ezek előrebocsátása után valóban vegyünk egy mondatot!

A víz meleg. Ha ezt a mondatot először mint struktúrát értelmezzük, a következő alkotórészeit különböztethetjük meg:

- „a” = határozott névelő.
- „víz” = nominatívuszi főnév (O raggal).
- „meleg” = nominatívuszi melléknév (O raggal).

Ez az eljárás kimeríti a formális és tartalmi szempontú elemzés fogalmát. Vajon e mondatnak mint nyelvi jelenségnek melyik oldalát, melyik „arcát” mutattuk meg ezzel az elemzéssel? Nyilván az általánosat, hiszen a *víz* minden lehetséges magyar mondatban nominatívuszi főnév, a *meleg* minden lehetséges magyar mondatban nominatívuszi melléknév marad. Mindkét nyelvi jel ilyen formális — tartalmi egységben áll rendelkezésére a magyar nyelv-közösség minden tagjának, így társadalmi szempontból általánosan meghatározott.

Ha most a mondatot mint megvalósult gondolatközlést értelmezzük, amelyben *valamit közlünk valakinek valamiről*, a következő alkotórészeket különböztethetjük meg:

- „A víz” = alany (amiről mondunk valamit).
- „meleg” = állítmány (amit mondunk az alanyról).

Ez az eljárás kimeríti a funkcionális szempontú elemzés fogalmát. Vajon a mondatnak mint nyelvi jelnek melyik oldalát, melyik arcát mutattuk meg ezzel az elemzéssel? Nyilván a különöset, hiszen a *víz* egy másik lehetséges magyar mondatban, pl. ebben: *Ez víz*, már nem az alany, hanem az állítmány funkcióját tölti be, a *meleg* egy más lehetséges magyar mondatban, pl. ebben: *A meleg megérkezett*, már nem az állítmány, hanem az alany funkcióját tölti be. Megfigyelhető, hogy a mondattani funkció kialakítja saját strukturális jegyeit (az alanyként szereplő szó előtt pl. határozott névelő áll), de ez természetes is, hiszen köztudomású, hogy a funkcióval bíró formák kialakítója maga a funkció. Természetesen alanyról csak állítmánnyal, állítmányról csak alanyval kapcsolatban beszélhetünk, egymást kölcsönösen feltételezik. Minthogy a beszédhelyzet az előbbieket értelmében grammatikai érvényű, lehetséges, hogy az alanyi, ill. állítmányi funkció nem tapad érzékelhető formákhoz, hanem magában a beszédhelyzetben lappang. Nem fogadhatjuk el tehát HARRIS nézetét, aki a következőképpen szűkíti le a mondat kategóriáját: „The utterance is, in general, not identical with the »sentence« (as word is commonly used), since a great many utterances, in English for example, consist of single words, phrases, »incomplete sentences«, etc.” (Structural linguistics 14).

Mindebből következik, hogy az elemzésnek ugyanazon síkján a kétféle (jelentés-alaki és mondattani-funkcionális) analízis nem valósítható meg egyszerre. Pl. ebben a mondatban: *A tavaszi séta nagyon kellemes* — a mondattani elemzés szerint megkülönböztethető az *A tavaszi séta* alanyi és a *nagyon kellemes* állítmányi funkciós mondattag; a jelentés-alaki elemzés szerint pedig megkülönböztethető az *a tavaszi séta* jelzői, a *nagyon kellemes* határozói — és a

séta kellemes úgynevezett puszta predikatív szintagma. Persze az elemzésnek ezen a síkján a „predikatív” (alany-állítmányi) elnevezés félrevezető, de bizonyos tudománytörténeti okok miatt, amelyekkel előző közleményemben (Nyelvészeti Dolgozatok 28. sz. 1962. Szeged) már foglalkoztam, a puszta *alanynak* és a puszta *állítmánynak* jelentés-alaki szempontból — egységes — elnevezése, sajnos, nincsen, legalábbis olyan nincsen, amilyen van a *tárgy-nak*, *határozónak* és a *jelző-nek*. Legjobb, ha ilyenkor *ad hoc* adunk elnevezéseket, pl. az előbbi példában, a *séta kellemes* esetében, egy főnév és egy melléknév szintagmatikus kapcsolatáról beszélünk.

Látnivaló, hogy a hagyományos grammatika elemzési módszereinek vannak hibái, korlátai. Egy eljövendő magyar mondattan szempontjából azonban még mindig jobb, ha — talán éppen az előzőekben vázolt módon — a hibákat megkíséreljük kijavítani, a korlátokat ledönteni. Főként azért szükséges ez, hogy végre a mondat valóság alapján történjék meg dialektikájának kifejtése.

SATZ UND STRUKTUR

von

F. BODNÁR

Der Verfasser kritisiert die als begründet angesehenen Ansichten, die die Rechtfertigung und sogar ausschliessliche Richtigkeit der strukturellen (mathematischen) Analyse der sprachlichen Zeichen verkünden. Seiner Meinung nach kann man wirklich mit der strukturellen Methode die sprachlichen Erscheinungen systematisieren, doch das so erhaltene System ist nicht das System, in welchem die sprachlichen Zeichen in der Wirklichkeit existieren. Besonders bei der Untersuchung der Struktur des Satzes wird es offenbar, dass die rein formelle Analyse von einem positionellen Gesichtspunkte aus, die den inhaltlichen Aspekt des Satzes und seine Funktion in der Gedankenmitteilung vernachlässigt, die in der Einheit des Allgemeinen und des Eigentümlichen sich offenbarende eigenartige Dialektik des Satzes nicht zeigen kann.